

श्रीमद् भागवत का यह सार
भगवद् भक्ति ही आधार

श्रीमद्भागवत रसिक कुटुंब

भीष्म स्तुति

निज मति से अति रति कृष्ण स्तुति
सुंदर गति पाकर, भीष्म इति

नारायणं(न) नमस्कृत्य, नरं(ञ्) चैव नरोत्तमम् ।
देवीं(म्) सरस्वतीं(वँ) व्यासं(न्), ततो जयमुदीरयेत्
नामसङ्कीर्तनं(यँ) यस्य, सर्वपापप्रणाशनम् ।
प्रणामो दुःखशमनस्, तं(न्) नमामि हरिं(म्) परम्

श्रीमद्भागवतमहापुराणम्

प्रथमः स्कन्धः

॥ नवमोऽध्यायः ॥

सूत उवाच

इति भीतः(फ) प्रजाद्रोहात्, सर्वधर्मविवित्सया ।
ततो विनशनं(म्) प्रागाद्, यत्र देवव्रतोऽपतत् ॥ 1 ॥

सर्व+ धर्म+ विवित्सया, देव + व्रतोऽ + पतत्

सूत म्हणाले अशा रीतीने युद्धामुळे प्रजेला पीडा झाल्यामुळे राजा युधिष्ठिर भयभीत झाला होता नंतर सर्व धर्माचे ज्ञान प्राप्त करण्याच्या इच्छेने तो जेथे भीष्म पितामह शरशयेवर पडले होते त्या कुरुक्षेत्रावर गेला .

तदा ते भ्रातरः(स्) सर्वे, सदंश्वैः(स्) स्वर्णभूषितैः ।

अन्वगच्छन् रथैर्विप्रा, व्यासधौम्यादयस्तथा ॥ 2 ॥

व्यास+ धौम्या+ दयस्तथा

शौनका दीर्घांनी त्यावेळी ज्या रथाला चांगले घोडे जुंपले होते अशा सुवर्णज डीत रथात बसून ते सर्व पांडव बंधू युधिष्ठिरा मागोमाग गेले व्यास धन्य आधी कोणीही त्यांच्याबरोबर होते .

भगवानपि विप्रर्षे, रथेन सधनञ्जयः ।

स तैर्व्यरोचत नृपः(ख), कुबेर इव गुह्यकैः ॥ 3 ॥

तैर् + व्यरोचत

शौनका भगवान श्रीकृष्णसुद्धा अर्जुनाबरोबर रथात बसले तेव्हा त्या सर्व बंधूंच्या सह युधिष्ठिर लक्ष समुदायात कुबेर शोभून दिसावा तसा शोभून दिसत होता .

दृष्ट्वा निपतितं(म) भूमौ, दिवश्च्युतमिवामरम् ।

प्रणेमुः(फ) पाण्डवा भीष्मं(म), सानुगाः(स) सह चक्रिणा ॥ 4 ॥

दिवश् + च्युत+ मिवामरम्

आपले अनुयायी आणि भगवान श्रीकृष्णांच्या बरोबर तेथे गेल्यानंतर पांडवांना दिसले की स्वर्गातून पडलेल्या एखाद्या देवासारखे भीष्म पितामह पडले होते सर्वांनी त्यांना प्रणाम केला .

* * ब्रह्मर्षयः(स) सर्वे, देवर्षयश्च सत्तम ।

राजर्षयश्च तत्रासन, द्रष्टुं(म) भरतपुङ्गवम् ॥ 5 ॥

भरत+ पुङ्गवम्

शौनका भरत वंशाचे भूषण असलेल्या भीष्मपितामहांना भेटण्यासाठी त्यावेळी सर्व ब्रह्मर्षी देवर्षी आणि राजर्षी तेथे आले होते.

पर्वतो नारदो धौम्यो, भगवान् बादरायणः ।

बृहदक्षो भरद्वाजः(स), सशिष्यो रेणुकासुतः ॥ 6 ॥

बृह+ दक्षो

वशिष्ठ इन्द्रप्रमदस, त्रितो गृत्समदोऽसितः ।

* * क्षीवान् गौतमोऽत्रिश्च, कौशिकोऽथ सुदर्शनः ॥ 7 ॥

गृत् + समदोऽ+ सितः

* * न्ये च मुनयो ब्रह्मन्, ब्रह्मरातादयोऽमलाः ।

शिष्यैरुपेता आजग्मुः(ख), कश्यपाङ्गिरसादयः ॥ 8 ॥

ब्रह्म+ राता+ दयोऽ+ मलाः, कश्य+ पाङ्गि+ रसादयः

पर्वत नारद धव्य भगवान व्यास बृहद श्वभारद्वाज तसेच आपल्या शिष्यांसह परशुराम वशिष्ठ इंद्र प्रम द त्रित गृत्समदअसित कक्षिवान गौतम अत्रे विश्वामित्र सुदर्शन आणि शुकदेव इत्यादी शुद्ध न्हदय असणारे महात्मे तसेच शिष्यांसहित कश्यप अंगीरा पुत्र ब्रह्मस्पती इत्यादी मुनीगणही तेथे आले .

तान् समेतान् महाभागान्, उपलभ्य वसूत्तमः ।

पूजयामास धर्मज्ञो, देशकालविभागवित् ॥ 9 ॥

देश+ काल+ विभाग+वित्

देश कालनिर्णय जाणणाच्या धर्मज्ञ भीष्म पितामहांनी त्या थोर ऋषींना एकत्र आलेले पाहून त्यांचा मनाने व दृष्टीने यथायोग्य सन्मान केला .

*कृष्णं(ञ) च तत्प्रभावज्ञ, आसीनं(ञ) जगदीश्वरम् ।

हृदिस्थं(म्) पूजयामास, माययोपात्तविग्रहम् ॥ 10॥

माययो+ पात् + तविग्रहम्

ते भगवान श्रीकृष्णांचा प्रभाव जाणत होते स्व लिहिलेले मनुष्यरूप धारण करून तेथे बसलेल्या जगदीश्वराची तसेच हृदयात विराजमान झालेल्या भगवान श्रीकृष्णांची त्यांनी पूजा केली .

पाण्डुपुत्रानुपासीनान्, प्रश्रयंप्रेमसंज्ञतान् ।

*अभ्याचष्टानुरागास्रै - रन्धीभूतेन चक्षुषा ॥ 11॥

पाण्डु+ पुत्रा+ नुपा+ सीनान्, प्रश्रय+ प्रेम+ संज्ञतान्

अभ्या+ चष्टा+ नुरागा+ स्रै

पांडव मोठ्या नम्रतेने आणि प्रेमाने भीष्म पितामहांजवळ बसले त्यांना पाहून भीष्म पितामहांचे डोळे, प्रेमाश्रूंनी भरून आले ते त्यांना म्हणाले .

अहो कष्टमहोऽन्याय्यं(यँ), यदयूयं(न्) धर्मनन्दनाः ।

जीवितुं(न्) नार्हथं क्लिष्टं(वँ), विप्रधर्माच्युताश्रयाः ॥ 12॥

विप्रधर्मा+ च्युता+ श्रयाः

हे धर्मपुत्रांनो तुम्ही सर्वजण ब्राह्मण धर्म आणि भगवंतांचे आश्रित असूनही तुम्हाला एवढे कष्ट झाले आणि तुमच्यावर एवढा अन्याय झाला अरेरे हे तुमच्या वाट्यास यावयास नको होते .

सं(म्)स्थितेऽतिरथे पाण्डौ, पृथा बालंप्रजा वधूः ।

*युष्मत्कृते बहून् क्लेशान्, प्राप्ता तोकवती मुहुः ॥ 13॥

सं(व)स्थितेऽ + तिरथे , युष्मत् + कृते

अतिथी पांडूंच्या मृत्यू समयी तुम्ही सर्वजण लहान होता त्यावेळी मुले लहान असलेल्या कुंती राणीला तुमच्यासाठी बरेच कष्ट सहन करावे लागले .

सर्व(ङ्) कालकृतं(म्) मन्ये, भवतां(ञ) च यदप्रियम् ।

सपालो यद्वशे लोको, वायोरिव घनावलिः ॥ 14॥

जसे ढग वाऱ्याच्या अधीन असतात त्याचप्रमाणे लोकपालांसहित हे सर्व जग काळरूप ईश्वराच्या अधीन आहे मला तर असे वाटते की तुम्हा सर्वांच्या जीवनात ज्या अप्रिय घटना घडल्या त्या सर्व त्याचीच लीला होय .

यत्र धर्मसुतो राजा, गदापाणिर्वकोदरः ।
कृष्णोऽस्त्री गाण्डिवं(ञ) चापं(म्), सुहृत्कृष्णस्ततो विपत् ॥ 15 ॥

गदा+ पाणिर् + वृकोदरः , सुहृत्+ कृष्णस् + ततो

जेथे धर्मपुत्र राजा युधिष्ठिर गदाधारी भीमसेन अस्त्रेता अर्जुन गांडीव धनुष्य आणि स्वतः श्रीकृष्ण सन्मित्र तिथेही विपत्ती याव्या ना !

न ह्यस्य कर्हिचिद्राजन्, पुमान् वेद विधिंत्सितम् ।
यद्विजिज्ञासया युक्ता, मुह्यन्ति कवयोऽपि हि ॥ 16 ॥

यद्+ विजिज्ञासया

राजा या कालरूप ईश्वराची इच्छा कोणीच माणूस जाणू शकत नाही मोठमोठे ज्ञानी पुरुष सुद्धा याला जाणण्याच्या इच्छेने मोहित होतात .

तस्मादिदं(न) दैवतन्त्रं(वँ), व्यवस्य भरतर्षभ ।
तस्यानुविहितोऽनाथा, नाथ पाहिं प्रजाः(फ) प्रभो ॥ 17 ॥

तस्या + नुविहितोऽ + नाथा

हे युधिष्ठिरा म्हणून संसारातील या घटना ईश्वरेच्छेच्याअधीन आहेत त्याला अनुसरून तुम्ही या अनाथ प्रजेचे पालन करा कारण आता तुम्हीच त्यांचे स्वामी आणि पालन करण्यास समर्थ आहात .

एष वै भगवान्साक्षादात्, आद्यो नारायणः(फ) पुमान् ।
मोहयन्मायया लोकं(ङ), गूढंश्चरति वृष्णिषु ॥ 18 ॥

मोहयन् + मायया , गूढश् + चरति

हे भगवान श्रीकृष्ण साक्षात आदी पुरुष नारायण आहेत आपल्या मायेने लोकांना मोहित करीत यदुवंशामध्ये गुप्त रूपाने हे लीलाकरीत आहे त .

अस्यानुभावं(म्) भगवान्, वेद गुह्यतमं(म्) शिवः ।
देवर्षिर्नारदः(स) साक्षाद्- भगवान् कपिलो नृप ॥ 19 ॥

अस्या+ नुभावं(म्) , देवर्षिर् + नारदः (स)

यांचा अत्यंत गुण प्रभाव भगवान शंकर देवर्षी नारद आणि स्वतः भगवान कपिल हेच जाणता त

यं(म्) मन्यसे मातुलेयं(म्), प्रियं(म्) मित्रं(म्) सुहृत्तमम् ।
अकरोः(स) सचिवं(न) दूतं(म्), सौहृदादथ सारथिम् ॥ 20 ॥

सुहृत् + तमम् , सौहृदा+ दथ

ज्याला तुम्ही आपला मामेभाऊ प्रिय मित्र सर्वात श्रेष्ठ असा हितकर्ता मांडता तसेच प्रेमाने ज्याला तुम्ही आपला मंत्री दूत एवढेच काय सारथी बन वितानाही संकोच केला नाही ते श्रीकृष्ण स्वतः परमात्मा आहेत.

सर्वात्मनः(स) समदृशो, ह्यद्वयस्यानहङ्कृतेः ।

तत्कृतं(म्) मतिवैषम्यं(न्), निरवद्यस्य न क्वचित् ॥ 21 ॥

ह्यद् + वयस्या + नहङ्कृतेः

हा सर्वात महा समदर्शी अद्वितीय अहंकार रहित आणि निष्पाप असून उच्च नीच कारणामुळे कधी कोणात भेदभाव करीत नाही .

तथाप्येकान्तभक्तेषु, पश्य भूपानुकम्पितम् ।

यन्मेऽसू(म्)स्त्यजतः(स) साक्षात्, कृष्णो दर्शनमागतः ॥ 22 ॥

तथाप्ये+ कान्त+ भक्तेषु, भूपानु+ कम्पितम् , यन्मेऽ+ सू(व)स् + त्यजतः(स)

हे युधिष्ठिरा पहा ना अशा प्रकारे समदृष्टी असूनही ते आपल्या अनन्यप्रेमी भक्तांवर किती कृपा करतात आणि केवळ याच कारणास्तव माझ्या प्राणत्यागाच्या वेळी भगवान श्रीकृष्णांनी मला साक्षात दर्शन दिले .

भक्त्याऽऽवेश्य मनो यस्मिन्, वाचा यन्नाम कीर्तयन् ।

त्यजन् कलेवरं(यँ) योगी, मुच्यते कामकर्मभिः ॥ 23 ॥

भक्त्या+ वेश्य

योगी पुरुष भक्तिभावाने श्रीकृष्णात आपले मन गुंतवून आणि वाणीने यांच्या नामाचे कीर्तन करीत शरीराचा त्याग करतात त्यामुळे ते कामना आणि कर्म बंधनातून मुक्त होतात .

स देवदेवो भगवान् प्रतीक्षतां(ङ्),

कलेवरं(यँ) यावदिदं(म्) हिनोम्यहम् ।

प्रसन्नहासारुणलोचनोल्लस-

न्मुखाम्बुजो ध्यानपथश्चतुर्भुजः ॥ 24 ॥

प्रसन्न + हासा+ रुण+ लोचनोल्लसन् , ध्यान+ पथश् + चतुर्भुजः

प्रसन्न हास्य आणि रक्त कमला प्रमाणे अरुण नेत्र असणारे ज्यांचे मुख कमल आहे ज्यांचे लोकांना केवळ ध्यानात दर्शन होते ते चतुर्भुज देवेश्वर भगवान श्रीकृष्ण मी प्राण त्याग करी पर्यंत येथेच रहावेत .

सूत उवाच

युधिष्ठिरस्तदाकर्ण्य, शयानं(म्) शरपञ्जरे ।

अपृच्छद्विविधान् धर्मान्, ऋषीणां(ञ्) चानुशृण्वताम् ॥ 25 ॥

युधिष्ठिरस् + तदा+ कर्ण्य , अपृच्छद् + विविधान् + धर्मा, चानु+ शृण्वताम्

सूत म्हणाले शरशयेवर पडलेल्या भीष्म पितामहांचे हे बोलणे ऐकून अनेक ऋषींच्या समोरच युधिष्ठिराने त्यांना नाना प्रकारच्या धर्मा संबंधी विचारले .

पुरुष*स्वभावविहितान्, यथावर्ण*(यँ) यथाश्रमम् ।

वैराग्यरागोपाधि*भ्या- माम्नातोभयल*क्षणान् ॥ 26 ॥

पुरुष+ स्वभाव+ विहितान्, वैराग्य+ रागो+ पाधिभ्या , माम्नातो+ भय+ लक्षणान्

दानधर्मान् राजधर्मान्, मोक्षधर्मान् विभागशः ।

स्त्रीधर्मान् भगव*द्धर्मान्, समास*व्यासयोगतः ॥ 27 ॥

भगवद् + धर्मान्, समा + सव्यास+ योगतः

धर्मार्थकाममोक्षां(म)श्च, सहोपायान् यथा मुने ।

नानाख्यानेतिहासेषु, वर्णयामास तत्त्ववित् ॥ 28 ॥

धर्मार्थ+ काम+ मोक्षां(व)श्च , नानाख्या+ नेति+ हासेषु

तेव्हा तत्ववेत्या भीष्म पितामहांनी वर्ण आणि आश्रमानुसार असणारे पुरुषांचे स्वभाव विहित धर्म वैराग्य व आसक्तीमुळे होणारे निवृत्ती आणि प्रवृत्ती रूप विविध धर्म दानधर्म राजधर्म मोक्ष धर्म स्त्री धर्म आणि भगवद् धर्म यांचे वेगवेगळे संक्षेपाने आणि विस्तार पूर्वक वर्णन केले शौनका त्याचबरोबर धर्म अर्थ काम मोक्ष हे चार पुरुषार्थ त्यांच्या प्राप्तीची साधने यांविषयी अनेक उपाख्यानेआणि इतिहास सांगत विभागशहा वर्णन केले .

धर्म(म) प्रवदत*स्तस्य, स कालः(फ्) प्रत्युप*स्थितः ।

यो योगिनश्छ*न्द*मृत्योर्, वाञ्छित*स्तूत्तरायणः ॥ 29 ॥

प्रवद+ तस्तस्य ,योगिनश्+ छन्द+ मृत्योर्, वाञ्छितस् + तूत्+ तरायणः

अशा प्रकारे भीष्म पितामह धर्मप्रवचन करीत होते तशात उत्तरायण सुरू झाले इच्छामरणी योगी पुरुष याचीच इच्छा करतात .

तदोपसं(म)हृत्य गिरः(स) सहस्रणी-

विमुक्तसंज्ञं(म) मन आदिपूरुषे ।

*कृष्णे *सत्पीतपटे चतुर्भुजे,

पुरः(स) स्थितेऽमीलितदृग्व्यधारयत् ॥ 30 ॥

पुरः+ स्थितेऽ+ मीलि+ तद्गु + व्यधारयत्

त्यावेळी अतिरथी भीष्मानी मौन धारण करून अनासक्त मन सगळीकडून काढून घेऊन ते समोर असलेल्या आदी पुरुष पितांबर धारी चतुर्भुज भगवान श्रीकृष्णांच्या ठिकाणी एकाग्र केले .

विशुद्धया धारणया हताशुभ-
स्तदीक्षयैवाशु गतायुधव्यथः(श)श्रमः ।
निवृत्तसर्वेन्द्रियवृत्तिविभ्रम-
स्तुष्टाव जन्त्यं(वँ) विसृजंजनार्दनम् ॥ 31 ॥

तदी+ क्षयै+ वाशु, गता+ युध+ व्यथः, निवृत् + तसर्वेन्द्रिय+ वृत्ति+ विभ्रमस्
विसृजञ् + जनार्दनम्

त्यांच्या शस्त्र प्रहारांच्या वेदना भगवंतांच्या दर्शनानेच तत्काळ नाहीशा झाल्या तसेच भगवन्मूर्तिवर शुद्ध धारणा केल्याने सर्व अशुभही नष्ट झाले आता शरीर त्याग करण्याच्या वेळी त्यांनी आपल्या सर्व इंद्रियांच्या वृत्तींचा विलास रोखून मोठ्या प्रेमाने भगवंतांच्या स्तुतीस सुरुवात केली .

श्रीभीष्म उवाच

इति मतिरूपकल्पिता वितृष्णा,
भगवति सात्वतपुङ्गवे विभूमि ।
स्वसुखमुपगते क्वचिद्विहर्तु(म),
प्रकृतिमुपेयुषि यद्भवप्रवाहः ॥ 32 ॥

मति+ रूप+ कल्पिता , सात्+ वत+ पुङ्गवे, स्व+ सुख+ मुपगते, क्वचिद् + विहर्तु(म) ,
प्रकृति+ मुपे+ युषि ,यद् + भव+ प्रवाहः

भीष्म म्हणाले माझी अत्यंत शुद्ध आणि कामना विरहित झालेली बुद्धी मी मृत्यू समयी यदुवांश शिरोमणी अनंत भगवान श्रीकृष्णांच्या चरणी समर्पित करतो ज्या प्रकृतीच्या द्वारे ही सृष्टी परंपरा चालू आहे त्या प्रकृतीचा ते सदा सर्वदा आपल्या आनंदमय स्वरूपात राहूनही कधी लीला करण्याच्या हेतूने स्वीकार करतात .

त्रिभुवनकमनं(न) तमालवर्णं(म),
रविकरगौरवराम्बरं(न) दधाने ।
वपुरलककुलावृताननाब्जं(वँ),
विजयसखे रतिरंस्तु मेऽनवद्या ॥ 33 ॥

त्रिभुवन+ कमनं(न) ,रविकर+ गौरव+ राम्बरं(न) , वपु+ रलक+ कुला+ वृता+ ननाब्जं(म)

ज्यांचे शरीर त्रिभुवनात सुंदर तसेच तमाल वृक्षाप्रमाणे सावळ्या वर्णाचे आहे ज्यावर सूर्यकिरणासमान श्रेष्ठ पितांबर झळकत आहे ज्यांच्या कमलमुखावर कुरळे केस भुरभुर उडत आहेत त्या अर्जुन सखा श्रीकृष्णांवर माझे निष्काम प्रेम असो .

युधि तुरगरजोविधूम्रविष्वक्,
कचलुलितश्रमवार्यलङ्कृतास्ये ।

मम निशितशरैर्विभिद्यमान-

त्वचि विलसत्कवचेऽस्तु कृष्ण आत्मा ॥ 34 ॥

तुरग + रजो + विधूम्र + विष्वक् , कच + लुलित + श्रम + वार्यलङ् + कृतास्ये ,

निशित + शरैर् + विभिद्यमान , विलसत् + कवचेऽस्तु

युद्धाच्या वेळी ज्यांच्या चेहऱ्यावर भुरभुर उडणारे कुरळे केस घोड्यांच्या टापांच्या धुळीने माखले होते आणि धर्मबिंदू त्यावर शोभत होते मी माझ्या तीक्ष्णाने ज्यांच्या अंगावर प्रहार करीत होतो त्या सुंदर कवच धारीभगवान श्रीकृष्णांच्या ठिकाणी माझे मन रममान होवो .

सपदि सखिवचो निशम्य मध्ये,

निजपरयोर्बलयो रथं(न्) निवेश्य ।

स्थितवति परसैनिकायुरक्षणा,

हतवति पार्थसखे रतिर्ममास्तु ॥ 35 ॥

निज + परयोर् + बलयो , पर + सैनिका + युरक्षणा , रतिर् + ममास्तु

आपला मित्र अर्जुन याच्या म्हणण्याप्रमाणे ज्यांनी ताबडतोब पांडवसेना आणि कौरवसेनेच्या मध्ये आपला रथ आणला आणि तेथे थांबून ज्यांनी आपल्या केवळदृष्टीने शत्रू पक्षाच्या सैनिकांचे आयुष्य हिरावून घेतले त्या पार्थ सखा भगवान श्रीकृष्णांवर माझे परम प्रेम निर्माण होवो .

व्यवहितपृतनामुखं(न्) निरीक्ष्यं,

स्वजनवधाद्विमुखस्य दोषबुद्ध्या ।

कुमतिमहरदात्मविद्यया यं-

श्चरणरतिः(फ्) परमस्य तस्य मेऽस्तु ॥ 36 ॥

व्यवहित + पृतना + मुखं(न्) , स्वजन + वधाद् + विमुखस्य , कुमति + महर + दात्म + विद्यया

अर्जुनाने जेव्हा लांबूनच कौरवांच्या सैन्यातील प्रमुख अशा आम्हाला पाहिले तेव्हा स्वजनांचा वध हे पाप समजून तो युद्धापासून परावृत्त झाला त्यावेळी ज्यांनी गीतेच्या रूपाने आत्मविद्येचा उपदेश करून त्याच्या अज्ञानाचा नाश केला त्या परमपुरुष श्रीकृष्णांच्या चरणांवर माझी प्रीती जडो .

स्वनिगममपहाय मत्प्रतिज्ञां(म्),

ऋतमधिकर्तुमवप्लुतो रथस्थः ।

धृतरथचरणोऽभ्ययाच्चलद्गु-

हरिहरिव हन्तुमिभं(ङ्) गतोत्तरीयः ॥ 37 ॥

स्व+ निगम+ मपहाय , मृत+ मधिकर् + तुम + वप्लुतो

धृत+ रथ+ चरणोऽभ्य+ याच् + चलद्गुर, गतोत् + तरीयः

श्रीकृष्णांना हातात शस्त्र घ्यावयास लावीन अशी मी प्रतिज्ञा केली होती ती सत्य आणि श्रेष्ठ ठरवण्यासाठी त्यांनी आपली शस्त्र ग्रहण न करण्याची प्रतिज्ञा मोडून रथातून खाली उडी मारली आणि सिंह जसा हत्तीला मारण्यासाठी त्याच्यावर तुटून पडतो त्याप्रमाणे रथाचे चाक घेऊन माझ्याकडे झेप घेतली त्यावेळी ते इतक्या वेगाने पळत आले की त्यांच्या खांद्यावरील उपरणे खाली पडले आणि त्यामुळे पृथ्वी थरथर कापू लागली .

शितविशिखहतो विशीर्णदंशः(ख),

क्षतजपरिप्लुत आततायिनो मे ।

प्रसभमभिससार मँद्वधार्थ(म),

स भवतु मे भगवान् गतिर्मुकुन्दः ॥ 38 ॥

शित+ विशिख+ हतो, क्षतज+ परिप्लुत, प्रसभम+ भिससार

आततायीअशा मी तीक्ष्ण बाण मारून त्यांच्या शरीरावरील कवच तोडून टाकल्यामुळे त्यांचे शरीर रक्तबंबाळ होऊ लागले होते अशा स्थितीत ते मोठ्या वेगाने मला मारण्यासाठी माझ्याकडे येत होते असे भगवान श्रीकृष्णचमाझे एकमात्र आश्रय असोत .

विजयरथकुटुम्ब आत्ततोत्रे,

धृतहयरँश्मिनि तच्छ्रियेक्षणीये ।

भगवति रतिरँस्तु मे मुमूर्षो-

र्यमिह निरीक्ष्य हता गताः(स) सरूपम् ॥ 39 ॥

आत्+ ततोत्रे , धृत+ हय+ रश्मिनि, तच्छ्रिये+ क्षणीये , मुमूर् + षोर्

अर्जुनाच्या रथाचे रक्षण करण्यासाठी डाव्या हातात घोड्यांचा लगाम आणि उजव्या हातात चाबूक घेतल्यामुळे सुंदर दिसणाऱ्या भगवान श्रीकृष्णांच्या ठिकाणी मरणासन्न असलेल्या माझी परमप्रीती निर्माण होवो युद्धात मरणारे वीर याच रूपाचे दर्शन करीत राहिल्या कारणाने सारूप्य मोक्षाला प्राप्त झाले .

ललितगतिविलासवल्गुहासं-

प्रणयनिरीक्षणकल्पितोरुमानाः ।

कृतमनुकृतवँत्य उँन्मदान्धाः(फ),

प्रकृतिमगन् किल यँस्य गोपवँध्वः ॥ 40 ॥

ललित+ गति+ विलास+ वल्गुहास, प्रणय+ निरीक्षण+ कल्पितो+ रुमानाः

ज्यांची हावभाव युक्त सुंदर चाल आणि क्रीडा मधुर हास्य प्रेम पूर्ण दृष्टी यामुळे अत्यंत सन्मानित झालेल्या गोपी रासलीलेत जेव्हा ते श्रीकृष्ण अंतर्धान पावले तेव्हा प्रेमोनमादाने धुंद होऊन ज्यांच्या लिलांचे अनुकरण करून तन्मय होऊन गेल्या त्या भगवान श्रीकृष्णावर माझे परम प्रेम राहो .

मुनिगणनृपवर्यसङ्कुलेऽन्तः(स)-

सदसि युधिष्ठिरराजसूय एषाम् ।

अर्हणमुपपेद ईक्षणीयो,

मम दृशिगोचर एष आविरात्मा ॥ 41 ॥

मुनिगण+ नृपवर्य+ सङ्कुलेऽन्तः(स) , युधिष्ठिर+ राजसूय , अर्हण+ मुपपेद

युधिष्ठिराच्या राजसूय यज्ञाच्या वेळी मुनी आणि मोठे मोठे राजे लोक उपस्थित असलेल्या सभेत ज्या दर्शनीय भगवान श्रीकृष्णांची अग्रपूजा झाली होती ते सर्वांचे आत्मा असलेले प्रभू माझ्यासमोर उभे आहेत.

तमिममहमजं(म्) शरीरभाजां(म्),

हृदि हृदि धिष्ठितमात्मकल्पितानाम् ।

प्रतिदृशमिव नैकधार्कमेकं(म्),

समधिगतोऽस्मि विधूतभेदमोहः ॥ 42 ॥

धिष्ठित+ मात्म+ कल्पितानाम् , प्रति+ दृश+ मिव, नैक+ धार्क+ मेकं(म्)

समधि+ गतोऽस्मि, विधूत+ भेदमोहः

जसा एकच सूर्य अनेकांच्या नेत्रांना अनेक रूपांमध्ये दिसतो तसेच स्वतःच निर्माण केलेल्या अनेक प्राण्यांच्या हृदयात ते अनेक रूपांनी भासतात वास्तविक ते एकच आहेत त्या भगवान श्रीकृष्णांना मी भेदभ्रमानेरहित होऊन प्राप्त झालो आहे .

सूत उवाच

कृष्ण एवं(म्) भगवति, मनोवाग्दृष्टिवृत्तिभिः ।

आत्मन्यात्मानमावेश्य, सोऽन्तः(श्)श्वास उपारमत् ॥ 43 ॥

मनोवाग्+ दृष्टि+ वृत्तिभिः, आत्मन्यात् + मान+ मावेश्य

सूत म्हणाले अशा प्रकारे भीष्मांनी आपले मन वाणी आणि दृष्टी यांच्या वृत्तींनी आत्मस्वरूप भगवान श्रीकृष्णांमध्ये स्वतःला लीन करून घेतले त्यांचे प्राण तेथेच विलीन झाले व ते शांत झाले

सम्पद्यमानमाज्ञाय, भीष्मं(म्) ब्रह्मणि निष्कले ।

सर्वे बभूवुस्ते तूष्णीं(वँ), वयां(म्)सीव दिनात्यये ॥ 44 ॥

सम्पद्य+ मान+ माज्ञाय , बभू+ वुस्ते

त्यांना अनंत ब्रह्मात लीन झाल्याचे पाहून दिवस मावळल्यावर पक्षांचा कलकला थांबतो त्याप्रमाणे सर्वजण स्तब्ध झाले .

*** * *
तत्र दुन्दुभयो नेदुर्, देवमानववादिताः ।**

शशं(म)सुः(स) साधवो राज्ञां(ङ), खात्पेतुः(फ) पुष्पवृष्टयः ॥ 45 ॥

देव+ मानव+ वादिताः , पुष्प+ वृष्टयः

त्यावेळी देवता आणि मनुष्य नगारे वाजवू लागले साधू स्वभावाचे राजे त्याची प्रशंसा करू लागले आणि आकाशातून पुष्पवृष्टी होऊ लागली .

*** * *
तस्य निर्हरणादीनि, सम्परेतस्य भार्गव ।**

युधिष्ठिरः(ख) कारयित्वा, मुहूर्त(न) दुःखितोऽभवत् ॥ 46 ॥

निर् + हरणा+ दीनि, सम्+ परेतस्य

हे शौनका युधिष्ठिरांनी त्यांची अंत्यक्रिया करविली त्यावेळी काही वेळ ते शोक मग्न झाले .

*** * *
तुष्टुवुर्मुनयो हृष्टाः(ख), कृष्णं(न) तद्गुह्यनामभिः ।**

*** * *
ततस्ते कृष्णहृदयाः(स), स्वाश्रमान् प्रययुः(फ) पुनः ॥ 47 ॥**

तुष्टुवुर् + मुनयो, तद् + गुह्य+ नामभिः

त्यावेळी मुनीवरियांनी मोठ्या आनंदाने भगवान श्रीकृष्णांची रहस्यमय नावांनी स्तुती केली आणि कृष्णमय हृदय झालेले ते आपापल्या आश्रमात परत गेले .

*** * *
ततो युधिष्ठिरो गत्वा, सहकृष्णो गजाह्वयम् ।**

पितरं(म) सान्त्वयामास, गान्धारीं(ञ) च तपस्विनीम् ॥ 48 ॥

सान्त्व+ यामास

तत्पश्चात भगवान श्रीकृष्णांच्या बरोबर युधिष्ठिर हस्तिनापुरात परत आले आणि तेथे त्यांनी आपले चुलते धृतराष्ट्र आणि तपस्विनी गांधारी यांचे सांत्वन केले .

*** * *
पित्रा चानुमतो राजा, वासुदेवानुमोदितः ।**

चकार राज्यं(न) धर्मेण, पितृपैतामहं(वँ) विभुः ॥ 49 ॥

वासुदेवा + नुमोदितः, पितृ + पैतामहं(म)

धृतराष्ट्राची आज्ञा आणि भगवान श्रीकृष्णांची परवानगी घेऊन समर्थ राजा युधिष्ठिराने आपल्या वंशपरंपरागत साम्राज्याचे धर्माने पालन करण्यास सुरुवात केली .

*** * *
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहं(म)स्यां(म) सं(म)हितायां(म)**

*** * *
प्रथमस्कन्धे युधिष्ठिरराज्यप्रलम्भो नाम नवमोऽध्यायः ॥**